

ÜSKÜDAR'IN KARNI VE KÜLTÜREL YAŞAM

Elindeki geniş olanaklara rağmen -hep iddia ettiği- kendine has muayyen bir hayatı yaratmaktan yoksun, tüketime ve rant ekonomisine sıkışmış, değer üretme hususunda bitkin bir kesimin mekânı olarak Üsküdar, bugün İslamcı camiadaki fikirsiz ve apolitik kültürel yaşamın en iyi gözlemlendiği yerlerden biridir.

H. PEDRAM KÜÇÜK

4 TEMMUZ 2022

*“Sizlersiniz bu anı ışıklarla Türk eden
Eksilmesin şu mutlu şafaklar bu ülkeden!”*

Yahya Kemal

Şehrin Karnı ve Estetik

Epigraftaki beyit Yahya Kemal'in “Üsküdar'ın Dost Işıkları” şiirinden. Şair, İstanbul'un fethini gören bu mübarek beldeyi her fırsatta takdis eder. Ona göre bu anı, yani fethin ulu rüyasını hatırlatan Mayıs rüzgârının dokunuşunu Türk eden, İstanbul'un kendisi değil ama karşıdan izlediği Üsküdar'dır: “Etrafı okşuyor Mayıs'ın taze rüzgârı / Karşımda köhne Üsküdar'ın dost ışıkları”. Bu semt Müslüman Türk İstanbul'unun teminatıdır. Bununla birlikte şairin başlığa taşımadığı “köhne” sıfatı dikkat çekiyor. Elbette bu köhnelik, mesela bir Beyoğlu'nun veya

Moda'nın kurumu karşısında, bir erdemi temsil ediyor. Nazım Hikmet'in deyişiyile kendi elinin hünerini kendinden bile gizleyen çalışkan, namuslu, yiğit ama yarı aç yarı tok insanların hanesini. Yahya Kemal'in dünya ve ahiret vatandaşım dediği Üsküdarlılar. Handiye bir asrısaaadet nostaljisi taşıyan bu Üsküdar imajının bir süredir İslamcı iktidarın soyut bir gelecek tasarımıyla tebdil edildiğine şahit oluyoruz. Köhne Üsküdar'dan janti (*gentille/gentry*) Üsküdar'a hızlı bir geçişi izliyoruz her gün.

Dücane Cündioğlu bir dönemde *Hürriyet* gazetesinde yazdığı "Cumhuriyet Dindarlığının Trajedisi" yazısında İstanbul'un muhafazakâr ilçeleri Eyüp, Fatih ve Üsküdar için "hazdan ve zevk ilkesinden uzakta üç kadim belde" ifadesini kullanır. Şehirli yaşamın izlerinin silindiği bu ilçeler "düşünce ve sanat, yani kültür, yani neşe[nin]" artık uğramadığı uzamlardır. Kadıköy, Beyoğlu, Beşiktaş gibi kitapçıların, sinemaların, tiyatroların, kafelerin, restoranların ve çeşitli eğlence mekânlarının diri ve canlı hayatının aksine arzunun ve aşkın kaybolduğu semtlerdir.

Elbette bu Fatih-Harbiye ikiliğinin tarafları ne tasvir edildikleri kadar iyi ne de kötüdürler. Bugünden şikâyetimiz bizi geleceğin ütopyasına götürmeli, geçmişin nostaljik retrotopyasına değil. "*Old laik days*" ancak bir Lazarus refleksi olduğu ölçüde güzel görünebilir, yani bir hortlak ne kadar güzel olabilirse. Cündioğlu'nun dediği gibi yaşamı savunacaksak bundan geri düşemeyiz. Eğer kitapçılar ve kafeler Cündioğlu için yeterliyse sanırım bugün çok mutlu olmalı. Çünkü Eyüp ve Fatih olamasa da Üsküdar bugün bu konuda AKP iktidarının simge kültürel bölgesi olmaya namzettir. Fatih de bir imkândı, fakat muhtemelen bu ilçenin yaşadığı demografik değişiklikler, sınıf düşme durumu ve tüm bunlara bağlı olarak yaşanan kültürel dekadans Üsküdar'ı öne çıkardı. Ayrıca Üsküdar'ın Beşiktaş'ın karşısında olması, Kadıköy'le komşu olması da belirleyici olabilir. Diğer taraftan Kuzguncuk, Çengelköy, Beylerbeyi gibi yeni muhafazakâr orta sınıfların huzurlu hissedebileceği bir hinterlanda da sahip. Bu noktada neden Üsküdar öne çıktı, Fatih ve Eyüp nelerden mahrumdu ki Üsküdar bunları vadetti sorusu akla geliyor.

Üsküdar tarihsel olarak daha müsamahakâr bir İslam'ın güçlü olduğu bir bölge. Buradaki tekke ve dergâhların yönelimleri, Fatih ve Eyüp'tekilerle kıyaslandığında daha makul ve geçişken bir karakter arz ediyor. AKP döneminin okumuş sınıfı ve sermayedarları yeni bir uzamın peşindeydi, *zarif ve dinen makbul* bir uzamın. Üsküdar havalisi zarif ve makbulü kaynaştıracak bir potansiyeli taşıyordu. Bugün eğitilmiş muhafazakârların elinde yeni bir uzama dönüşmesinde bu tarihsel bakiye de etkilidir diye düşünüyorum.

Uzun yıllar süren bu durum Üsküdar Belediyesi'nin "nevmekân" projesinde ismini bulmuştur. Bu bir nevmekân arayışının ismidir. Üsküdar muhafazakâr kültür zümresinin yeni mekânıdır. Kültürel burjuvazi kendi suretinde bir Üsküdar kuruyor. Bu kültürel strateji çerçevesinde

mekân üretimi devam etmektedir. Fatih'in siyasal İslamcılığın tarihinde tuttuğu yerden Üsküdar'a doğru yaşanan sınıfsal, toplumsal hareketle İslamcılık siyasal statüden kültürel statüye geçmiştir. Yeni kültürel statünün mekânı olarak Üsküdar, her mutenalaştırma girişiminde olduğu gibi, yerleşik sınıfları (klasik muhafazakâr sağcılığın toplumsal tabanı esnafları, bürokrasi-burjuvazi koalisyonuyla yerinden ederek) tasfiye etmektedir. Benzer bir gelişmeyi aslında Taksim'den Kadıköy'e taşınan seküler kültürel burjuvalar gerçekleştirmiş, Kadıköy'ü hızlıca mahalleden anonim mekâna dönüştürmüştür.

Yeni muhafazakârlık eski tabanını tasfiye ederek yol alıyor. Cemaat yaşamının organik mahallesine toplum yaşamının evrenselini taşıyor. Cemiyet yaşamının Üsküdar'ının inşasında buna göre bir dizi adım atıldı. Mesela muhafazakâr sermayenin en önemli üniversiteleri ilkin Üsküdar'da kuruldu. Artık bu vaziyet değişse de bir zamanlar Şehir Üniversitesi, 29 Mayıs Üniversitesi, Ticaret Üniversitesi ve Üsküdar Üniversitesi bu ilçeyi canlı bir öğrenci nüfusunun ikamet yeri yapmıştı. İstanbul'a yeni gelmiş, şehir yaşamını burada tanımış, sosyalleşme süreçlerini Üsküdar'da tamamlamış pek çok yeni okumuş, bugün -isteyerek veya kendiliğinden- iktidarın kültürel uzam projesinde yer almıştır. Bugün bu mezunların işlettiği veya müdavimi olduğu yeni, eğitilmiş muhafazakâr estetiği yansıtan ikinci ve üçüncü mekân kategorisindeki pek çok işletme vardır.

Üsküdar'daki bu değişim Kuzguncuk ve Çengelköy gibi Boğaziçi kültürünün eski köylerinde de eşzamanlı etkilidir.[1] Geleneksel esnaf semtten çekiliyor ve bunların yerini ya AKP'nin büyük burjuvazisinin yaptığı "nevçarşı" gibi dev bir alışveriş merkezi ya da anlık tüketimin teşvik edildiği kafeler, çikolata dükkânları, yeme-içme yerleri alıyor. Eski, görünüşte kirli, dağınık esnafın yerini modern, steril, makyajlı dükkânlar alıyor. O yüzden mesela sahaflar kapanıyor ama kitap kafeler açılıyor. Böylece bir taraftan rant alanı yaratılırken diğer taraftan kültürel dönüşüm sağlanıyor. Üsküdar Belediyesi'nin "prestij cadde" projesinin ismi dahi bunu imler. Nihayetinde bir Asmalı Mescit değil ama muhafazakâr bohemyanın mekânı olarak Doğancılar meydana geldi. Bir başka örnek Yeni Valide Sultan Camii'nin arkasındaki Uncular Caddesi'nin bir "gastronomi caddesi" olarak düzenlenmesidir. Bu proje Üsküdar belediyesinin sitesinde şöyle duyurulmuştu:

"Uncular Caddesi'nde yapımına başladığımız 'Gastronomi Sokağı' projemiz bir bütün olarak Balık Pazarı ve Selman-ı Pak Caddesi'nin çıkışına kadar Prestij Caddesi olarak devam edecek. Proje kapsamında caddedeki tüm binaların dış cephelerini yenileyip, balkonlarını çiçeklendirip, kaldırımlarını genişlettik. Üsküdar Belediyesi olarak şehir ve yaşam kültürüne katkı sunacak projelerimizden biri olan Uncular Caddesi, Anadolu ve Avrupa Yakası'nın en önemli geçiş

merkezi olan Üsküdar'ın gastronomi noktası olarak bütün İstanbullulara hizmet verecek. Trafiğe kapalı olacak Uncular Caddesi yeme, içme kültürünün yeni adresi olarak hem mideye hem de göze hitap edecek.”

Üsküdar'da balıkçının ve ayakkabıcının yan yana duruşu, Mimar Sinan eseri bir caminin yanındaki kömür dükkânı, merdivenleri takip ederek üst üste binen evler, güya terbiyeli/şehirli gözlerimizin yadırgadığı bir manzaradır. Bunlar, on yıllardır yöneticilerin şehrin dokusunu kadeherine bırakan plansızlığının ve kitlelerin sessiz bencilliklerinin kendiliğinden yarattığı bir keşmekeşti. Bu hayatın merkezinde belki medarı maişet ve maslahat vardı ama cami, tekke ve çarşının iç içe örgütlediği bir ruh hayatı da vardı, –mış diyelim. Yani hep ekmeğinin peşinde koşar görünen eski yaşam yine de bu semti murakabesiz ve zevksiz bir tüketim güdüsüne teslim etmemişti. Üsküdar'ın bugünkü estetik sterilizasyonu ise iktidarın yalnızca bir iştiha, bir susuzluk olarak giriştiği rant yatırımlarının üstünü örtmeye yaramaktadır. Üsküdar'ın karnı görünüşte beğeniye, fikre ve zevke tâbi şeyleri çiğneyip öğütmektedir.

Yukarıdaki alıntıda yerel yönetimin de teslim ettiği mutenalaşma, tüm peyzajın değişimini hedefliyor. Üsküdar'da balıkçıların geniz yakan kokusu, dar sokakların nemli ve kirli zemini, bu ekşi ve ıslak imaja eklenip birbirine karışan esnaf bağırıları gün geçtikçe geriye çekiliyor. Kahve ve çikolatanın iç kaplayan ılık kokusu, derli toplu reyonların ve çokluk piyasada birbirini süzen bakışların zemini kontrol etmeye gerek duymadan yürüdüğü yolların kaldırımları, orta sınıf tüketimin neşeli şıkırtıları ve şapırtıları duyuları besliyor. Görme, işitme ve dokunma algılarında keskin, yoğun ve nahoş şeyler hafif, taze ve temiz tarafından kovuluyor. Fakat üflenen bu taravetli ve lekesiz havanın örtmek istediği çürümüşlüğü görmemiz yine de mümkündür. Zira gastronomi ve prestij gibi sözcüklerin arkasında saklanan genel düşünce “midedir”. Emile Zola, kentin sebze halini konu ettiği *Paris'in Karnı* romanında bu şehri kalbi olmayan koca bir karın olarak tasvir eder. Paris, insanların faziletlerini ve zevklerini hazmeden bir karındır. Üsküdar'daki yeni kültürel yaşamı da buna benzetiyorum. Elindeki geniş olanaklara rağmen -hep iddia ettiği- kendine has muayyen bir hayatı yaratmaktan yoksun, tüketime ve rant ekonomisine sıkışmış, değer üretme hususunda bitkin bir kesimin mekânı olarak Üsküdar, bugün İslamcı camiadaki fikirsiz ve apolitik kültürel yaşamın en iyi gözlemlendiği yerlerden biridir.

Dergâh'ın da Taşınması

Türkiye'nin kültür alanında AKP dönemindeki siyasetine, iç ve dış göçe, sektörel ihtiyaçlara ve çevre sorunlarına bağlı olarak ekonomik ve demografik dönüşümü, büyük bir mekânsal çalkanmayı da beraberinde getirdi. Beyoğlu ve Cağaloğlu gibi eski kültürel bölgeler de hızla

dönüşüyor. Özellikle bu iki semt matbuatın ve kitabın temerküz ettiği yerler olmaktan giderek uzaklaşıyor. Bunun karşısında ise Üsküdar örneğindeki gibi yeni kültürel mekânlar kuruluyor. Bundan neredeyse bir ay önce Üsküdar'daki muhafazakâr kültürel alanın dönüşümünü sembolik olarak taçlandıran bir hadise vuku buldu. Ötüken Neşriyat ile sağın en köklü ve önemli fikir mecralarından biri olan Dergâh yayınları merkezini Üsküdar'a taşıdı. Eskiden Kaknüs yayınlarının da olduğu Selami Ali Efendi Caddesi'nin Balık Pazarı'na çıkan tarafında, Horhor durağının hemen arkasındaki yeni yayınevinin adresi, Üsküdar'ın yeni muhafazakârlığın kültür semti olduğunu bir anlamda tescilliyor. Dergâh da nev-edaya uymuş, yayınevi binasının giriş katında 1727 adında bir kitap kafe açmış. Kafenin ismi muhtemelen Müteferrika matbaasının kuruluş tarihine atıfta bulunuyor. Dergâh böylece kendi hayali geçmişini de yansıtıyor. Türkiye'deki matbuat âleminin sıfır noktasına referans vermek, kendisini koyduğu yer bakımından çok semptomatik ve hayli iddialı bir jest görünüyor. Dergâh'ın önceki kitabevinin ismi "Ana" idi. Hem merkeziliği hem de anneliği, evi, ocağı çağrıştırıyordu. Sahiden kitabevidi. "Kafe" gibi bir tanımlama, adı 1727 koyularak telafi edilebilir mi bilmiyorum. Elbette bu durum bir ad sorunu değil, lakin adın imlediği veya örttüğü şeylerin peşinden gidiyoruz.

Dergâh'ın selefi Hareket Yayınları ve Hareket dergisi 1966 yılında Nurettin Topçu'nun talebeleri tarafından kurulmuştu. Aşikâr olduğu üzere ismini de Topçu'nun hareket felsefesinden alıyordu.[2] Topçu'nun karizması ve fikirleri burayı muhafazakâr düşüncenin önemli bir merkezi haline getirmişti. 1975'te Topçu'nun vefatıyla bir yol ayrımına gelen ekip, 1976'da Dergâh Yayınları'nı kurdu. Bu dönemde Mehmet Kaplan'ın yönlendirmesiyle Tanpınar'ın yayın haklarını aldı. Yine Kaplan'ın kendisinin ve sonrasında talebelerinin kitapları Dergâh Yayınları'ndan çıktı. Orhan Okay'ın aktardığına göre hocası Kaplan, bu genç ekibin ruhunda tarihsel Dergâh dergisinin ruhunu görüyordu.[3] Belki bir zaman aynı adla dergiyi de diriltebileceklerini umuyordu.

Nitekim öyle de oldu. 1990 yılının Mart ayında *Dergâh* dergisinin ilk sayısı yayımlandı. Bana göre yeni *Dergâh*'ın en büyük başarısı kendini tarihsel *Dergâh* tecrübesinin varisi kılabilmesidir. Sadece ismen değil, tüm faaliyet alanında bunu üstlenmeye muvaffak olmuştur. Tanpınar ve Haşim gibi 1921-1923 arasında çıkan *Dergâh*'ın önemli yazarlarının eserlerini neşrettiği gibi, bu isimlerin eserleri ile düşünceleri hakkındaki eleştirel ve kuramsal üretimi teşvik etmiş, onların fikirlerini yenileyerek genç kuşaklarla bugüne taşıyabilmiştir. Millî Mücadele döneminde pozitivizmi ve geleneksel değerlerden kopuşu savunan modernleşme anlayışının karşısındaki evrimci tarih görüşünü himaye eden ve İslam'la mütecanis bir Türk milliyetçiliğini gözetten derginin bu tarihi perspektifi de benimsenmiştir.[4] Çağdaş *Dergâh* dergisi, 2016 yılında başlattığı bir uygulamayla tarihsel *Dergâh* dergisini birinci sayıdan itibaren transliterasyon

ederek yeni sayılarla birlikte okurlarına hediye etmiştir. Böylece iki teşekkül arasındaki rabıtayı tekrar hatırlatmıştır.

Dergâh'ın günümüzün tartışmalarına etki eden atılımının ise 1990'daki dergiyle birlikte gerçekleştirdiğini söylemek sanırım abartı olmaz. Dergi başta İsmet Özel, Mustafa Kutlu, Ezel Erverdi, İsmail Kara olmak üzere Mustafa Özel, Beşir Ayvazoğlu, Orhan Okay gibi birçok ismi bir araya getirmiş, bugün edebi alandaki sayısız aktörün gençlik zamanlarındaki ilk mecrası olmuştur. İslamcı camianın kamusal fikri tartışmalarının en seçkin merkezlerinden biri olmuştur.

İşte bu sebeple bir kültür merkezi görevi ifa etmiş Ana Kitabevi'nin Üsküdar'da 1727 "kitap kafeye" dönüşmesi, İslamcılığın -deyim yerindeyse- bu amiral gemisi dergisinin yayın hayatının son bulması, yayınevının son yıllarda dağılan neşriyat politikası gibi yakın tarihli olgular; sadece Dergâh hakkında değil, İslamcılığın kültürel yaşamı hakkında üzerinde düşünülmesi gereken ciddi konular olarak beliriyor. Bana göre bütün olguların birleşerek kavuştuğu sonuç, bunların fikirsiz kültürel yaşamın göstergeleri olduğudur. Kamusal tartışma ortamları ve entelektüel uzamlar olarak kitabevlerinin kafeye dönüşmesi, bu mekânların işlevini ve müdavimlerinin profilini, içerideki davranış kodlarını belirlemektedir. Yeni mekân fazlasıyla sterildir. Heidegger'in tabiriyle mesken değildir. İnsanların onu işlemesine, ortaya çıkarmasına izin veremez. Çünkü böyle kurulmamıştır. 1727 Kitap Kafe basitçe inşa edilmiştir. Herkesin aradığı kitapları satan havalimanı kitapçısından, bir kültür mekânı olmaktan ziyade depo işlevi gören üniversite kitapçılarından fazlası değildir. Üsküdar'da kahvemi içerken ihmalkâr bir gözle rafa bakabileceğim onlarca dükkândan biridir.

Derginin yayına son vermesi ise *Dergâh*'ın bugün bir veraset, daha doğrusu bir devir sorunu yaşadığını hissettiriyor. Tarihsel *Dergâh*'ı tevarüs edebilen *Hareket* sonrası *Dergâh*, 1990'ların fikir kalesi *Dergâh*, nasıl oluyor da bu yeniden üretimi gerçekleştirilemiyor? Bunun öncelikle birkaç pratik fakat aslen önemli bir yapısal nedeni var. Mustafa Kutlu'dan Ali Ayçil'e, Ayçil'den şimdiki duruma gelirken bir yandan İslamcı camiadaki edebiyat yayıncılığının kanalları başka mecralara genişliyordu, diğer yandan artık akademik formasyonu önceleyen yeni kuşak entelektüeller üniversite etkisindeki dergilere yöneliyordu. Yani edebiyat alanında bir genişleme, toplumsal incelemeler konusunda ise akademikleşme ve üniversite ekosistemine bağlı uzmanlaşmış bir üretim standardı, eski dergilerin vasıflarını elinden almıştır. Dünyanın en büyük perakende kitap satış mağazası olan *Amazon*'un sahibi Jeff Bezos bir açıklamasında kitap satışının başına *Amazon*'un gelmediğini, geleceğin geldiğini söyleyerek kendi şirketinin yalnızca kaçınılmaz gidişatın bir aracı olduğunu ima etmişti. Bugün Türkiye'nin kültürel yaşamında ve *Dergâh*'taki değişimde bu pratik nedenlerin etkilerini yadsıyamayız. Bununla birlikte

bugünkü fikirsiz kültürel yaşamın altındaki en büyük yapısal nedenin siyasi iktidarın kültür politikaları olduğunu unutmamak gerekir.

Dolayısıyla bu transformasyona götüren yapılanmayı açıklamak için, bir ara tartışma olarak, yeni edebi alanın konfigürasyonunu incelemek gerekir. Ya da bir soruyla devam edersek, Dergâh gibi muhafazakâr camianın fikir üretimine önemli katkılar vermiş bir derginin kapanması neyin alametidir?

Yeni Edebi-Kamusal Alan: Fikirsiz ve Apolitik Kültürel Yaşamın Platformu

Devlet ve piyasa. Ulusal edebiyatların teşekkülünde bu ikisinin, yani siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkinin yapısı ve birinin yekdiğerine ağırlığı bu edebiyatların mahiyetini belirlemiştir. Yazımsal etkinlik alanı başta devletin baskın olduğu kuvvetli ideolojik kısıtlamalardan, piyasanın baskın olduğu ticari kısıtlamalara doğru yol almış ve bu ikisinin arasında bir koridorda çalışmıştır. Ulusal edebiyatları devlete ve piyasaya bağ(ım)lılıkları açısından gruplayabiliriz; tabii iki faktörün karşılıklı bağımlılığını akılda tutarak.[5] Tuncay Birkan, *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri* kitabının bir bölümünü bu konuya hasreder: “Devlet ile Piyasa Arasında”. Birkan’a göre 1930-1960 arasında Türkiye edebi alanında yazarla devlet arasındaki protokollerin sona erdiği kademeli bir süreç yaşanmıştır. Bu durum bazı açılardan o kadar beklenmedi ki Nurullah Ataç memur muharrirlerin istihdam edilmesini önermişti. İki etkin güç alanı arasında kalan Türk muharririnin bocalaması oldukça trajik hadiseler üretmiştir. AKP döneminde muhafazakâr Türk yazarının ve yayıncılığının devletle piyasa arasındaki konumlanması, en az erken Cumhuriyet dönemindeki kadar önemli ve incelenmeyi hak eden bir geçişi barındırıyor.

Siyaset ve ekonomi. Bugün Türkiye’deki edebi alan bu ikisinin bir elde toplandığı ve bile isteye sıkıştırıldığı dar bir koridordaki -iktidarın dilinden düşürmediği- kültür savaşının sahnelerinden biridir. Siyasi iktidar en yüksek mercilerdeki temsilcilerinin pek çok kez itiraf ettiği gibi üretim yoluyla ele geçiremediği kültürel iktidarı devletin baskı aygıtlarını ve bile isteye kötürüm kıldığı piyasanın ağırlaşan koşullarını kullanarak ram etmeye çalışıyor. Son zamanlardaki konser yasakları, ondan önceki üniversite kapatma davaları, ortaöğretim ve ilköğretim kademelerindeki devlet okullarının kalitesizleştirilmesi, muhalif yazarları ve kültür organlarını destekleyen iş insanlarını hapsetmek gibi daha birçok uygulama sayılabilir. Bunlar aynı zamanda AKP’nin kendi tabanını kenetleme amacı taşıyan kimlik siyasetinin de bir parçasıdır.

Diğer taraftan da son derece daralttığı kırılğan, öngörülemez ve iş yapamaz ekonomi içerisinde farklı unsurların kültürel üretimi sekteye uğramışken, iktidarın devletin güvenli refah dağıtım sistemi içerisine aldığı sermayenin medya grupları kültürel alandaki bu geri çekilmeyi

değerlendirmek üzere var gücüyle abanmaktadır. Mesela bu dönemde Türkiye’deki pek çok köklü yayınevinin yeni ve tekrar baskı sayıları önemli ölçüde azalmışken Turkuvaz Kitap ve Ketebe Yayınları geniş finansman imkânlarıyla piyasayı dönüştürmektedir. Ekonomi ve siyaset alanındaki oburluk kültürel alanda da aynı mantıkla işliyor; kolektif emek mülkleştiriliyor. Bu iki grup, 90’lı yıllardan günümüze kadar devam etmiş, siyasal mücadele yılları içindeki arayışların ifadesi olan yayınevlerini, yazarları, edebiyat dergilerini, şairlerini kendi tekeline alma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. Butik pek çok dergiyi kendi bünyelerine katmışlar, kahramanlık yıllarının metinlerini kendi rantiyeci sermayesinin estetik meşrulaştırma işine koşmuşlardır. Geleneksel ideolojinin artık meşrulaştırma işlevi kalmadığından dinin yerini estetizmin ideolojisi alıyor. Bu yayınevleri ekonomik şartlar sebebiyle basılamayan telif ve tercüme birçok eski kitabın haklarını satın alarak kendi üretemediği kültürel kapitali diğerlerinin birikimini devşirerek telafi etmektedir. Aynı ekonomik ve politik iklim yeni telif eserlerin de bu potaya girmesini kolaylaştırıyor. Bu durum bahis mevzuu yayınevlerinin meşruiyetini onaylamakta ve uzun vadede -başlangıçtaki şiddeti unutturarak- liyakat kesp etmesine hizmet etmektedir. *D&R* ve *İdefix* gibi yapılar da bu sürecin dağıtımı noktasında çok faydalı hale gelmiştir.

İktidarın kültür siyaseti yalnızca karşı kampın zayıflatılmasını değil, aynı zamanda siyasi mada kendi bekasına bağladığı ve boyunduruk altına aldığı İslamcı camianın unsurlarını kültürel alanda da tekelleştirmeyi içermektedir. Edebi alanda muhafazakâr kesimin köklü yayınevlerinin onlarla özdeşleşmiş isimleri, yine ideolojik ve ekonomik baskı aletleri kullanılarak iktidarın istediği yerde toplanmaktadır. Ketebe Yayınları bu yöndeki saldırgan pazar hamleleriyle daha önce diğer yayınevlerinden çıkan kitapları bünyesinde toplamaya çalışıyor. Bu davranışının etik soruşturmalarını tek bir kelimeyle savuşturuyor: “Piyasa”. Çünkü piyasa ekonomisi buna izin veriyor. Bu cevabın gizlediği ve açık ettiği iki ayrı şey var. Birincisi, İslamcı zihnin -kendi camiasında iş yaparken- piyasayla ilişkisinin vardığı noktayı gösteriyor. İkincisi, sanki Türkiye’de siyasi ve ekonomik liberalizmin hâkim olduğu bir ortamda iş yaptığı illüzyonuna yaslanıyor. Hâlbuki yayıncılığı mecbur ettiği piyasa şartlarını oluşturan iktidarın organı olduğu gerçeğini gizliyor. Ayrıca, kendi yayınevleriyle çalışma teklifinin sadece ekonomik bir mesele olduğuna inandırmaya çalışıyor; bu teklifin politik implikasyonlarını kendi lehineyken -ister ikna ister baskı aracı olarak- serbestçe kullanırken, aleyhine olduğu zamanlarda piyasa kartını öne sürerek bu durumu örtbas ediyor. Aliya İzzetbegoviç ve Cahit Zarifoğlu diğer yayınevlerinden aldığı en meşhur isimlerden ikisi.

Muhataplarının titreyerek düşünmesi gereken bir durumla karşı karşıyayız. Kolektif bir tarihin, bin bir zahmet ve emekle biriktirilen değerlerin rantiyeci-burjuvazi eliyle soğurulması ve

sömürülmesi dehşetengiz bir vakıa olarak görülmelidir. Bu durum Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması* kitabında tarihsel kökenlerine dikkat çektiği iç talan mekanizmasının kültürel alandaki izdüşümü olarak görülmelidir.[6] Kültürel üretim devrimlerinin gerçekleşmesi yerine iç talan mekanizmasıyla rantiyeci kârlar elde etme alışkanlığı büyük bir *tarihsel kapana* işaret ediyor: "Niceliksel büyüme, niteliksel küçülme". İktidarın kültür politikalarının aktörleri olmayı kabul etmiş neredeyse bütün bir okuryazar takımının kendiliğinden bu patronaj ağına yanaşması işini daha da kolaylaştırıyor. Bu durum kısa vadede zenginlik elde eden İslamcı yazınsal alanın uzun vadede tüm entelektüel kapasitesinin iflasıyla sonuçlanacaktır. Bugün değer üretme gücünü yitirmiş, kültürel kapitali tüketim alışkanlıklarıyla sınırlı, yükselen yeni toplumsal ve ideolojik hareketlerin anti-İslamcı tefekkürleri karşısında zihinsel reaksiyon göstermeye ne mecali kalmış ne de mesuliyet hisseden kültürel yaşam bu iflasın pişdarıdır. İslamcılar açısından en korkutucusu kültür savaşının kaybedilmesi değil, ortada kültür savaşımı verecek bir *ethos*'un bile kalmayacak olmasıdır.

Yukarıda ismi zikredilen yayınevlerinin siyasal eleştirisi de gereklidir ancak bu yazının kapsamını aşmaktadır. Şimdilik mülkü koruma güdüsünün muhakeme yeteneğine verdiği zarara, genelleşmiş (entelektüel) yeniden üretim krizine dikkat çekelim.

Egemen ama Hegemon Değil

Siyasi ve ekonomik imtiyazlarla bütün bir kesimin kültürel yaşamını tekelleştiren ve patronaj altına alan siyasi iktidara teslim olan İslamcılık, kendine en büyük kötülüğü yaptığının farkında değil. Uzun yıllardır siyasi iktidarı elinde tutmanın getirdiği merkezileşme ve bürokratikleşme İslamcı entelijansiyanın perspektifini de devletleştirmiş, toplumdaki değişimlere bigâne ve müdahalede isteksiz kılmıştır. Hâlbuki dün "şair, memur olmaz" deniliyordu. İslamcı entelektüeller bugün devletin egemenlik güçlerini kullanarak hâlâ kültür savaşı verdiklerini sanıyorlar, fakat öte yandan aslında sivil hegemonyayı, rıza üretme gücünü, ikna ve çekim kabiliyetini - Cündioğlu gibi söylersek yaşam ve umut ilkesini- tamamen kaptırmışlardır. Hâlbuki muhafazakâr aydınlanmanın atılım yıllarında Kemalistler egemen ama İslamcılar hegemondu. Bugün ise İslamcılar egemen ama Kemalistler hegemon olma yolunda ilerliyorlar. Son zamanlardaki post-Kemalizm sonrası tartışması bunun en açık göstergelerinden biri. Toplum nezdinde Mustafa Kemal geri çağrılıyor ama kalpaklı, askerî üniformalı değil; sivil, seküler ve milliyetçi Mustafa Kemal yeniden üretiliyor. İslamcılığın hegemonya mücadelesini kaybetmesi ve sivil alanı yitirmesi, buna karşın Mustafa Kemal'in sivil taraflarıyla geri çağrılması birbiriyle her manada örtüşüyor.

Hegemonya kapasitesinin en büyük gücü geleneksel aydınları dönüştürme kapasitesinde yatmaktadır. 1950'lerle birlikte kurulmaya çalışılan yeni tarihsel blok, geleneksel aydınları dönüştürerek ilerledi. Necip Fazıl'lar, Cemil Meriç'ler, Kemal Tahir'ler, İsmet Özel'ler, Ayşe Şasa'lar bu gelişme dinamiği içinde dönüşerek İslamcı retoriğe büyük katkılarda bulundular. Hatta iddia edilebilir ki radikal Batı karşıtlığını, ihtida eden bu isimler oluşturdular. Fakat bugünün tarihsel hareketi "ihtidadan irtidada" doğrudur. Tarihi yarımadadan Büyükkada'ya taşınan Dücanelerin, yani oryantalizm kritiklerinden oksidantalist reflekslere geçenlerin dönemi epey zamandır yürürlüktedir. Radikal Batı karşıtlığını nasıl ihtida edenler üretmişse bugün de radikal İslamcılık karşıtlığını "mürtetler" üretmektedir. Bu gelişme geleneksel İslamcı aydınların giderek muhafazakâr paradigma dışına çıkmalarına neden olmuştur. "Eski solcu" tipinin yerine "eski İslamcı" figürü geçmiştir. Dönüştürücüler dönüşmüşlerdir. Bu dönüşüm süreci seküler dünya görüşünün hegemonya kapasitesinin arttığını ortaya koymaktadır. İslamcı camiada bu dönüşüm tek tek aydınlar veya elitler temelinde psikolojik ve şahsi nedenlerle açıklanmaya çalışılıyor. Hâlbuki dönüşümün skalası bu durumun bireysel psikolojik bir olgu görülmemesi gerektiğini, tam aksine istatistiki boyutlarda bir aydın dönüşümünün yaşandığı toplumsal bir determinasyonu işaret etmektedir.

Hegemonya kapasitesini yitiren İslamcı entelijansiya egemenlik güçlerine dayanarak kurduğu *euphoria*'da yaşamaya devam ede dursun. Ayağının altındaki zeminin çekildiğinin farkında olmadığı gibi bu ideolojik krizi kendi eliyle hızlandırmıştır. Şehir Üniversitesi'nin baskı aygıtlarının dişleri altında öğütülmesiyle egemen kendi eliyle hegemonya kapasitesini yok etmiştir. Bugün bu mücadelenin bir cephesini de Boğaziçi Üniversitesi oluşturuyor. Boğaziçi'nde iktidarın atadığı rektörlerin yarattığı rahatsızlık protestodan polis şiddetine, öğrenci tutuklamalarına kadar pek çok hadiseye neden oldu. Neredeyse iki asırlık okulun kampüsüne ilk kez kolluk kuvvetlerinin postalı ayak bastı. Rektör kanunla atanmış ama bileşenler açısından meşru değil. Boğaziçi'ndeki süregiden durum, egemen olup hegemon olamamanın tam bir resmini sunuyor. Yasayla hakikat arasında bölünmüş *delusional* iktidarın Neron-vari kompleksleri Şehir'i yaktığı gibi Boğaziçi'ni de ateşe atıyor. Ancak yeni süreç Schmitt'ten ziyade Gramsci'nin de önemini anlaşılacağı bir dönem olacaktır. Siyasi iktidar devri gerçekleştiğinde ve savaşı sürdürme imkânı veren egemenlik güçleri yitirildiğinde, fikirsiz kültürel yaşam akut bir kriz olarak kendini dayatacaktır. Bu imtiyazları kaybettiğinde elinde ne bir dünya görüşü ne bir mecra ne bir edebiyat ve düşünce merkezi, ne de yeni okumuş katmanları yönlendirebileceği entelektüel kadrolar kalacaktır. Hegemonya kaybı zaten bu kitlenin çoğunu başka tarafların çekim gücüne kaptırmıştır. Dolayısıyla İslamcılığı acil bir yeniden üretim sorunu beklemektedir.

Fikirsiz ve apolitik kültürel yaşam somut sorunlardan kaçışla karakterize oluyor. Gerçeklerden kaçış eski nesillerde metafizik düşünce patlaması biçiminde, yeni nesillerde ise estetik biçimcilik (ya da kültüralizm) olarak karşımıza çıkıyor. Fikirsiz, çünkü herhangi bir temel, kurucu, yapılandırıcı fikrin (İslamcılık) etrafında şekillenmiyor. Apolitik çünkü tarihsel gerçekliğe müdahale etme iradesini tamamen yitirmiş, kamusal entelektüel rolünün çok uzağına düşmüştür. Politik angajman krizini içi boş bir evrenselcilikle aşmaya çalışmak da beyhudedir. İlk etapta sosyal bilimsel ufuk tamamıyla yitirilmiştir. Ekonomi, siyaset, hukuk ve toplumsal alanlarda söz söyleme kudretini kaybetmiştir. Kemalist pozitivistin metafizik yasağının çiğnenmesinden beridir meydana gelen metafizik patlama sosyal bilimin gerilemesiyle sonuçlanmıştır. Bununla paralel ilerleyen bir olgu da politik düşüncenin sefaletidir. İslamcı camiada Türkiye'ye bir *grand* strateji sunan kitapların (“stratejik derinlik”) yazılmasının üstünden çok yıllar geçti. Teorik, politik ve stratejik sefaleti bugünün metafizik enflasyonu ile birlikte düşündüğümüzde, dönemin muhafazakâr entelektüel krizine dair üzerine daha derinlikli düşünülmesi gereken bir tablo çıkıyor. Metafizik ayaklanma çağrısı bir teklif değil, bir kaçıştır. Vaktiyle “tehdit değil teklif” çağrıları yapılıyordu. Bugün ise iktidarın tehdidi, bu teklifi ortadan kaldırmıştır. Tehdidin altında bir teklif geliştirmenin de bir imkânı bulunmamaktadır. Egemenlerin gölgesinde bir hegemonya mücadelesi vermenin imkânı yoktur.

Sonsöz: “Gelecek Uzun Sürer”

Dönüşümlerin gerçekleştiği makro-politik ve ideolojik alana işaret etmenin akabinde yazının vesilesi olan konuya dönelim. Bu yazıda bir yandan muhafazakâr kültürel soyluların Üsküdar'ı nasıl dönüştürdüklerine, diğer yandan da sosyolojik dönüşümle aynı anda yaşanan hegemonya bunalımına işaret edildi. İki ana mekanizma çerçevesinde bir taşınma hikâyesinin sancılı, çelişkili süreci anlamlandırılmaya çalışıldı. Bu yazı büyük oranda Dergâh'ın Üsküdar'a intikalinden neşet etti. Çünkü kanımca bu fiziksel değişim, hâlihazırda gerçekleşen total değişimin tebellür ettiği bir açıklık getirdi.

Dergâh'ın taşınması İslamcı kültürel yaşam hakkındaki fikirlerimin tamamlayıcısı oldu. Mekânsal yenilenmenin açık ettiği düşünsel değişimin izlerini, örneğin yayınevini neşriyat gündeminde bir süredir takip ediyordum. Oswald Spengler'den Michel Foucault'ya doğru dönüşen yayın politikası esaslı bir farklılaşmanın ipucu olabilir. Batı'nın çöküşünden yeniden keşfine doğru yaşanan sorunsal kaymasına dikkat çekmekteyiz. Bu değişim Ana Kitabevi'nden 1727 Kitap Kafe'ye doğru gelişen mekânsal tasavvurla ahenklidir. Yayın politikasına muvazi olarak Dergâh'ın kurucu ve taşıyıcı kuşaklarının yeni estetik formun çizgilerine yabancı

kalabileceklerini de söylemek gerekiyor. Toplumsal içerik ile geleneksel biçimler arasındaki eski organik denge bozulmuştur. Dergâh artık kitap kafe kültürüyle kültürleşmiş toplumsal katmanların mekânıdır. Dergâh'ın yeni mekânı Mustafa Kutlu'dan daha çok Düccane Cündioğlu'na hitap ediyor. Yeni nesil, yeni toplumsal içerik kendi biçimini, estetiğini, mekânını üretmektedir. Ancak bütünlüklü yeni bir fikre ulaşmak biraz zaman alacaktır. Bu itibarla, eski Dergâh devam edemezdi, yeni Dergâh ise kendisi kalamazdı. Eskilerin eskisi gibi yönetemediği, yenilerin ise henüz yönetimi devralamadıkları iktidar boşluğu, şekilsizleşme evresi uzun süreceğe benziyor. Ne de olsa “gelecek uzun sürer”.

—

[1] Hatta ilginç bir şekilde merkezde bir Kuzguncuklaşma ya da Çengelköyleşme eğilimi olduğu söylenebilir. Uncular Caddesi'nin yaşadığı tam da böyle bir şey. Buradaki durum bir dönem Tophane'nin yaşadığı mutenalaşmaya benziyor. Tophane'deki değişimin aksine Üsküdar'dakinin henüz bir tepki üretmemesi ilginç. Tophane'deki değişimde yaşam tarzı meselesi de belirleyiciydi. Alkollü mekânlar, sergi salonları semtin muhafazakâr sakinlerini kızdırmıştı. Üsküdar'daki dönüşümün muhafazakâr ve liberal ideolojileri mezceden yapısı, olası tepkinin önünde dizginleyici bir unsur olarak da düşünülebilir. Yani mutenalaşma, lakin muhafazakârlaşma yönünde bir mutenalaşma.

[2] Topçu'nun çıkardığı *Hareket*'in aralıklarla süren ilk üç devri, Dergâh'a evrilen dördüncü döneme göre çok sınırlı bir etkiye sahiptir. Bugün kültür tarihinde Hareket dendiğinde daha çok 1966-77 arasında *Fikir ve Sanatta Hareket* adıyla yayınlandığı dördüncü devir akla gelmektedir.

[3] Orhan Okay, *Bir Hülya Adamının Romanı* (İstanbul: Dergâh, 2010), 6.

[4] Abdullah Uçman İslam Ansiklopedisi'ndeki maddede şöyle özetliyor: “Müslüman Türk halkının Anadolu'da düşmana karşı canla başla sürdürdüğü mücadele bir ölüm kalım savaşıdır. Böyle bir durumda başarının sırrı, ancak vasıta olarak bir değer taşıyan sayı, ölçü, pozitif ilim ve teknolojiye değildir. Yeni bir hayat hamlesinden doğacak olan başarı kemiyete karşı keyfiyetin, mekanizme karşı yaratıcı hamlenin zaferi olacaktır.” <https://islamansiklopedisi.org.tr/dergah-dergi>

[5] Gisele Sapiro, “The Literary Field Between The State and The Market”, *Poetics* 31 (2003), 442; Sapiro, *Edebiyat Sosyolojisi*, (İstanbul: Dođu Batı, 2014), 52.

[6] Bkz. İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma* (İstanbul: Bağlam, 1994), 44.